CENTRUM SZKOLENIA POLICJI
Zakład Służby Kryminalnej

MATERIAŁY DYDAKTYCZNE NR 190

Elżbieta Ciborowska

WYBRANE OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE BEZPRAWNOŚĆ CZYNU I WINĘ

LEGIONOWO 2019

CENTRUM SZKOLENIA POLICJI
Zakład Służby Kryminalnej

MATERIAŁY DYDAKTYCZNE NR 190

Elżbieta Ciborowska

WYBRANE OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE BEZPRAWNOŚĆ CZYNU I WINĘ

LEGIONOWO 2019

ISBN 978-83-62455-90-4

Korekta, skład i druk:
Wydział Wydawnictw i Poligrafii
Centrum Szkolenia Policji w Legionowie

Nakład 85 egz.

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA 5

1. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE BEZPRAWNOŚĆ CZYNU 7

1.1. Obrona konieczna 7

1.2. Stan wyższej konieczności 11

1.3. Eksperyment 12

1.4. Ostateczna potrzeba 14

1.5. Działanie w granicach uprawnień i obowiązków 15

1.6. Zgoda pokrzywdzonego 16

1.7. Ryzyko sportowe 16

1.8. Karcenie małoletnich 17

1.9. Kontratypy zwyczajowe 17

2. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE I OGRANICZAJĄCE WINĘ 18

2.1. Niepoczytalność i ograniczona poczytalność 18

2.2. Stan wyższej konieczności 20

2.3. Nieletniość 20

2.4. Błąd 22

2.5. Rozkaz 24

2.6. Przymus i pozostałe okoliczności 25

BIBLIOGRAFIA 26

PRZEDMOWA

Podstawowymi elementami czynu uznanego za przestępstwo są bezprawność oraz wina sprawcy. Okoliczności, które wyłączają te elementy, powodują, że mamy do czynienia z czynem zabronionym, jednak sprawcy nie możemy postawić zarzutu popełnienia przestępstwa. Zaliczamy do nich okoliczności wyłączające bezprawność (tzw. kontratypy) oraz okoliczności wyłączające winę.

Pojęcie kontratypu wprowadził W. Wolter w związku z teorią tzw. negatywnych znamion (sformułowaną w nauce niemieckiej). Pojęcie kontratypu obejmuje określone prawem okoliczności, które z powodu braku szkodliwości lub niecelowości karania uchylają bezprawność podjętych w ich ramach czynów wypełniających ustawowe znamiona czynu zabronionego. Skoro czyn objęty kontratypem nie jest karnie bezprawny, to odpada podstawa do stosowania jakichkolwiek środków przewidzianych przez prawo karne. Inaczej jest przy okolicznościach uchylających winę, np. niepoczytalności, gdyż w takim wypadku nie występuje uchylenie bezprawności, co uzasadnia, w określonych warunkach, stosowanie środków zabezpieczających[1].

[1] A. Marek, *Prawo karne*, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 164–165.

1. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE BEZPRAWNOŚĆ CZYNU

Do okoliczności wyłączających bezprawność należą m.in.:
1) kontratypy kodeksowe:
   a) obrona konieczna,
   b) stan wyższej konieczności,
   c) eksperyment,
   d) ostateczna potrzeba;
2) kontratypy pozakodeksowe:
   a) działanie w granicach uprawnień i obowiązków,
   b) zgoda pokrzywdzonego,
   c) ryzyko sportowe,
   d) karcenie małoletnich,
   e) kontratypy zwyczajowe.

1.1. Obrona konieczna

Art. 25 k.k.[2]

§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiekolwiek dobro chronione prawem.

§ 2. W razie przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności gdy sprawca zastosował sposób obrony niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 2a. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej, odpierając zamach polegający na wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren lub odpierając zamach poprzedzony wdarciem się do tych miejsc, chyba że przekroczenie granic obrony koniecznej było rażące.

§ 3. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

Obrona konieczna jest zaliczana do naturalnych, podstawowych praw człowieka. Szczególna postać obrony koniecznej została określona w art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, co potwierdza jej charakter jako prawa człowieka. Prawo to przysługuje, gdy występuje bezprawny, rzeczywisty i bezpośredni zamach na dobro prawne[3].

[2] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2019 r. poz. 1950).
[3] A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny*. *Komentarz*, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 227.

Obrona konieczna polega na odpieraniu bezprawnego, rzeczywistego i bezpośredniego zamachu i musi być do niego współmierna. Zamach oznacza każde zachowanie człowieka stwarzające niebezpieczeństwo dla dobra chronionego prawem.
Rzeczywistość zamachu polega na tym, że musi on występować w realnej rzeczywistości, a nie tylko w wyobraźni broniącego.
Bezprawność zamachu polega na tym, że musi być on sprzeczny z jakąkolwiek normą systemu prawnego, a nie wyłącznie z normami prawa karnego. Natomiast zamach nie musi być przestępstwem. Można bronić się przed atakiem np. osoby niepoczytalnej lub nieletniej, którym nie możemy postawić zarzutu popełnienia przestępstwa. Nie stanowią zamachu, zgodnie z zasadami obrony koniecznej, czynności funkcjonariuszy publicznych działających w ramach uprawnień i obowiązków. Jednak w przypadku gdy funkcjonariusz przekracza swoje uprawnienia, dozwolone jest zastosowanie obrony koniecznej. Bezprawność zamachu powoduje, że może on pochodzić wyłączne od człowieka. Jednak człowiek może posłużyć się zarówno zwierzęciem, jak i siłami natury.
Bezpośredniość zamachu oznacza, że jego sprawca zaczął już naruszać dobro chronione lub że zamach grozi niezwłocznie, tak że znajduje się ono już w niebezpieczeństwie. Zamach rozpoczyna się w chwili, w której powstaje zagrożenie, kończy się w momencie, gdy ono ustaje. Pojęcie bezpośredniości nie wymaga, aby atak się rozpoczął albo żeby nastąpiło uszkodzenie dobra. Zamach jest bezpośredni już wtedy, gdy z zachowania napastnika jednoznacznie można wnioskować, że przystępuje on do ataku oraz że istnieje wysoki stopień niebezpieczeństwa natychmiastowego podjęcia ataku. Zamachu nie przerywa chwilowe uniemożliwienie napastnikowi naruszenie dobra chronionego. Dopiero trwałe uniemożliwienie napastnikowi realizacji zamiaru można uznać za zakończenie zamachu. Zamach może przybrać postać przestępstwa trwałego. Wówczas obrona konieczna przysługuje przez cały czas utrzymywania się stanu bezpośredniego zagrożenia lub naruszenia dobra prawnego. W przypadku przestępstwa ciągłego oraz o wieloczynowo określonych znamionach obrona przysługuje w momencie konkretnego zamachu, a nie w okresie przerw pomiędzy zamachami[4]. Zamach może być skierowany na jakiekolwiek dobro chronione prawem, dobro własne, cudze, społeczne, a także na bezpieczeństwo państwa.
Obrona konieczna polega na odpieraniu zamachu – najczęściej na kontrataku na osobę atakującą lub na jej dobra. Odpieranie oznacza zmuszanie napastnika przy użyciu siły do porzucenia ataku. Broniący się nie ma obowiązku informować napastnika, że będzie się bronił i użyje konkretnego narzędzia. Działający w obronie koniecznej powinien mieć świadomość zamachu i wolę obrony. Obrona musi być podjęta odpowiednio do zagrożenia i w granicach konieczności dla ratowania dobra[5]. Odrębnym problemem jest kwestia związana z prawem do obrony koniecznej uczestników bójki. Na obronę konieczną może powołać się tylko taka osoba, która wyraźnie odstąpiła od uczestnictwa w bójce i ponownie została zaatakowana. W obronie koniecznej działa także osoba, która stara się zapobiec bójce np. poprzez rozdzielenie sprawców, odebranie narzędzi. Natomiast nie działa w obronie koniecznej ten, kto włącza się do bójki w celu przyjścia z pomocą jednemu z jej uczestników, gdyż powiększa krąg bijących się osób, potęgując w ten sposób niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia uczestników[6].

Przekroczenie granic obrony koniecznej

Obrona konieczna do odparcia zamachu powinna być współmierna do jego niebezpieczeństwa. Współmierność obrony do zamachu jest cechą ocenną. Analizując współmierność obrony do niebezpieczeństwa zamachu, należy wziąć pod uwagę dobro, na które skierowany jest zamach, środki, którymi posługuje się sprawca zamachu, a także szkodę, jaką wyrządził broniący się napastnikowi, środki obrony i jej natężenie oraz właściwości osobiste odpierającego zamach. Instytucja obrony koniecznej pozwala

[4] Tamże, s. 230–233.
[5] Tamże, s. 234.
[6] Tamże, s. 236–237.

na użycie każdego środka obrony w celu odparcia zamachu na zdrowie czy życie, przy czym narzędzie i sposób obrony muszą być użyte w granicach konieczności. Granicę konieczności obrony wyznacza potrzeba odparcia zamachu, a nie szkoda wyrządzona napastnikowi. Orzecznictwo SN i literatura stawiają prawo do obrony przed bezprawnym zamachem. Podkreślają w szczególności, że obrona powinna mieć przewagę nad siłą, albowiem obrona zbyt słaba prowadzi tylko do niepożądanej wzajemności. Napastnik musi liczyć się z każdym skutkiem wywołanym działaniami obronnymi w warunkach obrony koniecznej. Kryterium przekroczenia obrony koniecznej są nie jej skutki, ale zbyt intensywny i niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu sposób obrony. Kodeks karny nie wskazuje na konieczność istnienia określonej proporcji dóbr, jednak znaczna część doktryny przyjmuje, że obrona konieczna wymaga, w ramach warunku współmierności, istnienia określonej proporcji między dobrem atakowanym i bronionym, czyli wartościowania dóbr: zagrożonego zamachem i tego, przeciwko któremu skierowana jest obrona konieczna.

W ramach warunku współmierności obrony koniecznej ważne jest, aby obrona mieściła się w określonym czasie, tzn. aby nie uprzedzała zamachu, ani nie była stosowana, gdy zamach już ustał. Brak współmierności zachodzi wtedy, gdy działanie obronne jest podejmowane bezpośrednio przed zamachem lub bezpośrednio po zamachu. Jeżeli odstęp czasowy jest większy, nie można mówić o obronie koniecznej, a więc i o jej przekroczeniu[7]. Ustawodawca nie określa bliżej, co oznacza przekroczenie granic obrony koniecznej, podaje jedynie, jako postać tego przekroczenia, zastosowanie, w szczególności, sposobu obrony niewspółmiernego do zamachu. Doktryna i orzecznictwo wskazują dwie główne postacie przekroczenia obrony koniecznej. Pierwsza to eksces intensywny, druga – eksces ekstensywny. W większości doktryn jest wyrażany pogląd, że eksces intensywny zachodzi wtedy, gdy broniący się zastosował sposób obrony niewspółmierny do zamachu, czyli siłę rażąco przekraczającą potrzebę jego odparcia. W orzecznictwie wskazuje się m.in., że nie ma przekroczenia obrony koniecznej z powodu wystąpienia poważnego skutku obrony, przekraczającego niezbędność powstrzymania ataku. Przekroczenie granic obrony koniecznej może polegać na nieuzasadnionym wyprzedzeniu ataku lub na działaniu po ustaniu zamachu, albo na użyciu niewspółmiernego narzędzia czy sposobu obrony[8].

Przekroczenie granic obrony koniecznej może polegać również na przekroczeniu czasu, w którym można odpierać zamach. Występują tu dwie sytuacje: pierwsza – gdy broniący przystępuje do odpierania, zanim zamach nastąpił (tzn. obrona przedwczesna), druga – gdy broniący stosuje obronę bezpośrednio po zakończeniu zamachu, gdy sprawca już odstąpił od ataku (tzw. obrona spóźniona). Naruszenie warunku czasu przy obronie koniecznej nosi nazwę ekscesu ekstensywnego.

Skutki przekroczenia granic obrony koniecznej

Konsekwencją przekroczenia granic obrony koniecznej jest odpowiedzialność karna za czyn zabroniony, który polega na naruszeniu dobra osoby atakującej przez przekraczającego granice obrony. Jednak ze względu na sytuację, w jakiej znalazł się broniący, ustawodawca przewidział możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary lub odstąpienia od jej wymierzenia. Oznacza to, że osoba, przekraczając granice obrony koniecznej, popełnia przestępstwo, jednak ocena jej zachowania może być złagodzona, w zależności od okoliczności danego przypadku. Fakt zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary lub odstąpienia od jej wymierzenia należy uwidocznić w kwalifikacji przestępstwa, jakie popełnił broniący się. Konsekwencje przekroczenia granic obrony koniecznej mogą być jeszcze mniejsze niż nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstąpienie od jej wymierzenia, ponieważ w sytuacji opisanej w art. 25 § 2a k.k. sprawca nie podlega karze, gdy przekroczenie granic obrony koniecznej nie było rażące[9]. Stosując nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstępując od jej wymierzenia,

[7] Tamże, s. 238–240.
[8] Tamże, s. 242.
[9] Tamże, s. 243–244.

sąd bierze pod uwagę wszystkie okoliczności, a w szczególności związane ze sprawcą przekroczenia obrony koniecznej, motywami działania, stanem emocjonalnym i rozeznaniem sytuacji, w jakiej się znalazł, a także rodzaj dobra atakowanego przez zamach, sposób przeprowadzenia zamachu i natężenie obrony oraz środki obrony, sposób odparcia zamachu, wraz ze skutkami i stopniem przekroczenia granic obrony koniecznej. Nowelizacja art. 25 § 2a k.k. wprowadzona ustawą z dnia 8 grudnia 2017 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny (Dz. U. z 2018 r. poz. 20) reguluje kwestię przekroczenia granic obrony koniecznej przy odpieraniu zamachu na mir domowy, wprowadzając niekaralność osoby odpierającej taki zamach. Przepis ten wzmacnia gwarancje konstytucyjnego i międzynarodowego prawa do nienaruszalności mieszkania i ochrony przed bezprawną ingerencją w mir domowy[10]. Jednak w przypadku przekroczenia granic obrony koniecznej dotyczącego odpierania zamachu na mir domowy klauzula niekaralności nie może być stosowana, gdy przekroczenie tych granic byłoby rażące, np. sposób obrony, użyte środki byłyby niewspółmierne do zamachu. Przepis art. 25 § 3 k.k. wprowadza okoliczność uchylającą karalność przekroczenia granic obrony koniecznej, jeżeli to przekroczenie nastąpiło pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami zamachu. Strach i wzburzenie należą do przeżyć psychicznych. Strach, jako naturalna reakcja organizmu, jest to stan silnego napięcia emocjonalnego w sytuacjach zagrożenia. Nie jest on jednakowo odczuwany, zdarza się, że ten, kto odpiera zamach nie odczuwa strachu. Częściej występuje stan wzburzenia. Działający w obronie koniecznej niemal zawsze działa pod wpływem emocji wywołanych zamachem, znajduje się w stanie wzburzenia, a często pod wpływem strachu. Jednak tylko usprawiedliwione okolicznościami zamachu stany emocjonalne w postaci strachu lub wzburzenia dają możliwość zastosowania klauzuli niekaralności. W literaturze wskazuje się, że okolicznościami usprawiedliwiającymi przekroczenie granic obrony koniecznej pod wpływem tych emocji są np. noc, zaskoczenie, niepewność co do liczby napastników i ich intencji, obawa o życie[11].

Każdy ma prawo stosować obronę konieczną w celu ratowania dobra chronionego prawem. Musi jednak pamiętać o możliwości przekroczenia jej granic, co może prowadzić do karalności za czyn będący konsekwencją tego przekroczenia.

Orzecznictwo

II KK 135/18 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 8.01.2019 r.

Ocena współmierności obrony koniecznej – użycie noża wobec sprawcy działającego gołymi rękami

1. Okoliczność, iż pokrzywdzony posługiwał się tylko rękoma i w związku z tym nie spowodował swoim działaniem ani obrażeń, ani nie wywołał u skazanego istotnych dolegliwości, nie musi oznaczać, że jego zachowanie cechowało się mniejszą intensywnością niż czynności podejmowane przez skazanego.
2. Rozważając kwestię współmierności obrony, sąd nie powinien pomijać cech fizycznych pokrzywdzonego i sprawcy – ich wzrostu i wagi. Zaniechanie wzięcia pod uwagę tych okoliczności uniemożliwia racjonalne odniesienie się do twierdzenia sądu, że istotnym elementem wpływającym na ustalenie, że skazany działał w warunkach ekscesu intensywnego było zestawienie faktu posługiwania się przez skazanego niebezpiecznym narzędziem z atakiem pokrzywdzonego przy pomocy gołych rąk.

II AKa 447/18 – wyrok SA Warszawa z dnia 20.12.2018 r.

Indywidualna skłonność sprawcy do popadania we wzburzenie a przesłanki niekaralności czynu sprawcy

Przeżycia psychiczne sprawcy w postaci strachu lub wzburzenia wtedy tylko powodują niekaralność czynu, jeżeli są usprawiedliwione okolicznościami zamachu. Tym samym indywidualna skłonność sprawcy do popadania we wzburzenie lub ulegania uczuciu strachu nie wystarcza. Konieczne jest

[10] Tamże, s. 244–245.
[11] Tamże, s. 247–248.

bowiem ustalenie, że w danych okolicznościach sprawca miał podstawy do takiej reakcji. Pozwala to na racjonalne stosowanie przepisu art. 25 § 3 k.k. zgodnie z poczuciem prawnym społeczeństwa. W szczególności przyjmuje się, że ze wskazanego wyżej przywileju nie może korzystać sprawca, który w stanie wzburzenia wywołanego agresją słowną skierowaną do niego lub innej osoby stosuje sposób obrony całkowicie niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, a mianowicie dopuszcza się ataku przy użyciu noża.

III KK 458/18 – postanowienie SN – Izba Karna z dnia 3.10.2018 r.
Pojedynek a obrona konieczna
Skoro zarówno skazany, jak i pokrzywdzony zadawali sobie nawzajem ciosy i bronili się (między tymi mężczyznami miał miejsce „pojedynek"), w takiej sytuacji żadna ze stron nie może powoływać się na działanie w obronie koniecznej. Obie strony bowiem – tak czyniąc – dopuszczają się zamachów bezprawnych. Zastosowanie tej instytucji byłoby dopuszczalne dopiero wtedy, gdyby sąd ustalił, że jedna ze stron swoim zachowaniem polegającym na (jednoznacznym) odstąpieniu od atakowania wyraziła przez to chęć przerwania tej walki.

III KK 430/17 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 4.07.2018 r.
Warunki działania w obronie koniecznej
Dla uznania, iż osoba (uczestnik zdarzenia) działa w obronie koniecznej, jest niezbędne ustalenie, że określone zachowanie podjęła w zamiarze odparcia bezpośredniego, bezprawnego zamachu na jakiekolwiek dobro chronione prawem, jednak dodatkowy, akceptowalny społecznie motyw takiego zachowania, np. chęć doprowadzenia do ujęcia napastnika, nie wyklucza uznania, iż są spełnione warunki, o których mowa w art. 25 § 1 k.k.

1.2. Stan wyższej konieczności

Art. 26 k.k.
§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego jakiemukolwiek dobru chronionemu prawem, jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone przedstawia wartość niższą od dobra ratowanego.
§ 2. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto ratując dobro chronione prawem w warunkach określonych w § 1, poświęca dobro, które nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego.
§ 3. W razie przekroczenia granic stanu wyższej konieczności, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.
§ 4. Przepisu § 2 nie stosuje się, jeżeli sprawca poświęca dobro, które ma szczególny obowiązek chronić nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste.
§ 5. Przepisy § 1–3 stosuje się odpowiednio w wypadku, gdy z ciążących na sprawcy obowiązków tylko jeden może być spełniony.
Stan wyższej konieczności został rozwarstwiony przez ustawodawcę w zależności od wartości poświęconego dobra prawnego i ujęty jako kontratyp wyłączający bezprawność (art. 26 § 1) lub jako okoliczność wyłączająca winę (art. 26 § 2). W stanie wyższej konieczności mamy do czynienia z zasadami subsydiarności, proporcjonalności dóbr i wyłączenia. Zasada subsydiarności polega na tym, iż występuje konflikt między chronionymi dobrami i nie można inaczej odwrócić niebezpieczeństwa, jak tylko poświęcić inne dobro również chronione prawem.

Dobru ratowanemu musi grozić bezpośrednie niebezpieczeństwo, czyli zagrożenie naruszeniem dobra chronionego, jego zniszczeniem, uszkodzeniem, utratą życia, zdrowia. Zagrożenie musi istnieć realnie, być rzeczywiste, a nie istnieć tylko w wyobraźni osoby, która podejmuje działanie w ramach stanu wyższej konieczności. Niebezpieczeństwo musi być bezpośrednie, a więc niebezpieczeństwo grozi w najbliższej chwili lub jest nieuniknione. Działanie w stanie wyższej konieczności jest dopuszczalne wyłącznie w czasie istnienia bezpośredniego niebezpieczeństwa i tylko tak długo, jak długo istnieje bezpośrednie niebezpieczeństwo, gdyż istotą stanu wyższej konieczności jest uchylenie grożącego niebezpieczeństwa. Dla powołania się na stan wyższej konieczności obojętne jest źródło niebezpieczeństwa, może nim być zachowanie człowieka, a także może być spowodowane siłami natury (pożar, powódź, np. niszczenie zabudowań gospodarczych w czasie pożaru, aby uratować siedziby mieszkalne). Niebezpieczeństwo może być wynikiem techniki lub pochodzić od zwierzęcia (np. zabicie lub zranienie zwierzęcia w celu ratowania życia lub zdrowia człowieka). Ważne jest to, że nie ma innej możliwości uratowania dobra, jak tylko poświęcić inne, również chronione prawem. Zasada proporcjonalności dóbr polega na tym, iż dobro poświęcone musi przedstawiać wartość niższą od dobra ratowanego. Przy wartościowaniu dóbr należy pamiętać, że najwyższym dobrem jest życie i zdrowie człowieka. W sytuacji konfliktu dóbr materialnych bierze się pod uwagę konkretną wartość dobra oraz jego wagę dla kultury narodowej (np. przy ratowaniu zabytków). Elementem podmiotowym stanu wyższej konieczności jest cel działania osoby, która nie popełnia przestępstwa tylko wówczas, gdy działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego dobru chronionemu prawem. Stosujący ten kontratyp musi mieć świadomość, że dobru chronionemu grozi niebezpieczeństwo i że można je uratować, poświęcając inne dobro. Musi także mieć wolę uchylenia tego niebezpieczeństwa. Uchylenie niebezpieczeństwa powinno stanowić cel jego działania[12].

Przekroczenie granic stanu wyższej konieczności

Stan wyższej konieczności musi się mieścić w granicach wyznaczonych przez prawo. Przekroczenie granic tego stanu oznacza popełnienie przestępstwa przez naruszenie cudzego dobra chronionego i pociąga za sobą odpowiedzialność karną. Może ona być jednak złagodzona, a nawet sąd może odstąpić od jej wymierzenia. Kodeks karny nie precyzuje, kiedy mamy do czynienia z przekroczeniem granic stanu wyższej konieczności. Granice te zostały wypracowane przez literaturę i orzecznictwo. Analiza warunków stanu wyższej konieczności prowadzi do wniosku, że można przyjąć przekroczenie jego granicy przez naruszenie warunku bezpośredniości niebezpieczeństwa – eksces ekstensywny. Zachodzi on, gdy sprawca poświęca inne dobro, jeszcze zanim wystąpiło bezpośrednie niebezpieczeństwo. Przekroczeniem granic stanu wyższej konieczności jest również naruszenie zasady subsydiarności i proporcjonalności.

1. 3. Eksperyment

Art. 27 k.k.

§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu przeprowadzenia eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego, jeżeli spodziewana korzyść ma istotne znaczenie poznawcze, medyczne lub gospodarcze, a oczekiwanie jej osiągnięcia, celowość oraz sposób przeprowadzenia eksperymentu są zasadne w świetle aktualnego stanu wiedzy.

§ 2. Eksperyment jest niedopuszczalny bez zgody uczestnika, na którym jest przeprowadzany, należycie poinformowanego o spodziewanych korzyściach i grożących mu ujemnych skutkach oraz prawdopodobieństwie ich powstania, jak również o możliwości odstąpienia od udziału w eksperymencie na każdym jego etapie.

[12] Tamże, s. 257.

Eksperymentem jest odpowiednio przygotowane i celowo przeprowadzone doświadczenie w celu sprawdzenia rozwiązania nowatorskiego. Słownikowa definicja pojęcia „eksperyment" wyjaśnia je jako próbę realizacji nowatorskiego pomysłu lub jako doświadczenie naukowe przeprowadzone w celu zbadania jakiegoś zjawiska. Może to być również wytłumaczeniem treści eksperymentu poznawczego. Istotą eksperymentu jest ryzyko łączące się z takimi działaniami, których efekty nie do końca są znane. Ryzyko oparte jest na prawdopodobieństwie osiągnięcia zamierzonego celu. Wynik eksperymentu może być pozytywny i przynieść korzyść, ale może być także negatywny i nie potwierdzić hipotezy badawczej, a nawet naruszyć dobro chronione prawem. Eksperymenty poznawcze mają na celu sprawdzenie hipotezy naukowej, zdobycie lub poszerzenie wiedzy, uzyskanie nowych informacji dotyczących badanego zjawiska oraz relacji między badanymi obiektami. Eksperymenty medyczne są ukierunkowane na wyleczenie metodami nowatorskimi albo na zdobycie wiedzy w zakresie nauk medycznych. Eksperymenty techniczne mają na celu dokonanie odkryć technologicznych, racjonalizację i wynalazczość. Eksperymenty ekonomiczne służą wypróbowaniu nowych koncepcji zarządzania zasobami i gospodarowania.

Warunkiem legalności eksperymentu jest, aby spodziewana korzyść miała istotne znaczenie poznawcze, medyczne lub gospodarcze. Spodziewana korzyść jest celem działań podejmowanych przez prowadzącego eksperyment. Oczekiwanie osiągnięcia korzyści, celowość i sposób przeprowadzania eksperymentu ocenia się w świetle aktualnego stanu wiedzy, a więc wiedzy w czasie przeprowadzania eksperymentu, uznanej w świecie nauki i techniki i dotąd stosowanej. Kryterium celowości jest przewaga prawdopodobieństwa korzyści nad ewentualnymi szkodami, jakie może przynieść eksperyment[13].

Dopuszczalność eksperymentu zależy od zgody uczestnika, na którym jest przeprowadzany. Warunek ten – wyrażony w art. 27 § 2 k.k. – jest warunkiem bezwzględnym. Kwestię zgody reguluje również art. 39 Konstytucji RP, stanowiąc, że: „nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody". Zgoda musi być wyrażona świadomie, jej przesłanką jest należyte poinformowanie uczestnika o spodziewanych korzyściach, o grożących mu skutkach ujemnych i prawdopodobieństwie ich wystąpienia. Zgoda musi być wyrażona osobiście i może być wyrażona tylko przez osoby pełnoletnie i poczytalne. Uczestnik eksperymentu może na każdym etapie odstąpić od udziału w nim. Odstąpienie może nastąpić przed rozpoczęciem, jak również w trakcie trwania, jeżeli jest to fizycznie możliwe. O braku możliwości odstąpienia należy uczestnika poinformować przed rozpoczęciem eksperymentu.

Eksperyment medyczny

Eksperyment medyczny jest uregulowany w ustawie o zawodach lekarza i lekarza dentysty[14]. Ustawa ta wymienia dwa rodzaje eksperymentu: leczniczy i badawczy. Eksperyment medyczny może przeprowadzić tylko lekarz w celu uzyskania bezpośredniej korzyści dla zdrowia osoby, która jest mu poddawana. Może być on przeprowadzany tylko wówczas, gdy dotychczas stosowane metody nie są skuteczne lub są niewystarczające. Eksperyment badawczy ma na celu poszerzenie wiedzy medycznej. Przeprowadzić go można zarówno na osobach chorych, jak i zdrowych. Uzależniony jest jednak od tego, by uczestnictwo w nim nie było związane z ryzykiem lub ryzyko było niewielkie i nie pozostawało w dysproporcji do możliwych pozytywnych rezultatów. Eksperyment medyczny może być przeprowadzony po wyrażeniu pozytywnej opinii przez niezależną komisję bioetyczną. Zgoda uczestnika w takim eksperymencie musi mieć formę pisemną. Gdy forma pisemna nie jest możliwa, zgoda może być wyrażona w formie ustnej w obecności dwóch świadków, a informacja o tym musi być odnotowana w dokumentacji lekarskiej.

[13] Tamże, s. 264.

[14] Dz. U. z 2019 r. poz. 537, z późn. zm.

Zgodnie z ustawą możliwy jest udział w eksperymencie małoletniego po wyrażeniu zgody przez jego przedstawiciela ustawowego. Jeżeli małoletni jest w stanie świadomie wyrazić zgodę, niezbędna jest również jego zgoda wyrażona na piśmie. Eksperyment badawczy z udziałem małoletniego jest możliwy tylko wówczas, gdy nie można przeprowadzić takiego eksperymentu z udziałem osoby mającej pełną zdolność do czynności prawnych oraz gdy ryzyko jest niewielkie i nie pozostaje w dysproporcji do możliwych pozytywnych rezultatów. Ponadto spodziewane korzyści z eksperymentu muszą mieć bezpośrednie znaczenie dla małoletniego. Na udział w eksperymencie leczniczym osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie wyraża zgodę jej przedstawiciel ustawowy oraz ta osoba, jeżeli jest w stanie z rozeznaniem taką zgodę wyrazić. Jeżeli osoba, która ma pełną zdolność do czynności prawnych, nie może wyrazić swojej opinii w sprawie uczestnictwa w eksperymencie, zgodę na jej udział wyraża sąd opiekuńczy. Udział kobiet w ciąży w eksperymencie medycznym wymaga szczególnie wnikliwej oceny związanego z nim ryzyka dla matki i dziecka poczętego. Natomiast w eksperymencie badawczym kobiety w ciąży i karmiące mogą uczestniczyć tylko wówczas, gdy jest to pozbawione ryzyka lub związane jest z niewielkim ryzykiem. Całkowity zakaz uczestnictwa w eksperymencie badawczym obejmuje dzieci poczęte, osoby ubezwłasnowolnione, żołnierzy służby zasadniczej oraz osoby pozbawione wolności. Zakaz eksperymentu na dzieciach poczętych wytycza również zakres eksperymentu badawczego na kobietach w ciąży, gdyż nie może on dotyczyć dziecka poczętego[15].

1.4. Ostateczna potrzeba

Art. 319 k.k.

§ 1. Nie popełnia przestępstwa żołnierz, gdy w wypadku nieposłuszeństwa lub oporu stosuje środki niezbędne w celu wymuszenia posłuchu dla rozkazu, do którego wydania był uprawniony, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a posłuchu dla rozkazu nie można osiągnąć w inny sposób.

§ 2. W razie przekroczenia granic ostatecznej potrzeby sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

Ostateczna potrzeba znajduje zastosowanie w razie żołnierskiego nieposłuszeństwa lub oporu i polega na zastosowaniu przez żołnierza środków niezbędnych w celu wymuszenia posłuchu dla rozkazu, do którego wydania był uprawniony, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego działania, a posłuchu dla rozkazu nie można osiągnąć w inny sposób. Przełożony, który stosuje ten kontratyp, narusza dobra innego żołnierza, wyczerpując znamiona określonych typów czynów zabronionych, ale nie popełnia przestępstwa z powodu braku bezprawności. Ostateczna potrzeba stanowi odmianę stanu wyższej konieczności uzupełnioną o przesłanki uwzględniające właściwości służby wojskowej. Uzależnienie ostatecznej potrzeby od wystąpienia niesubordynacji żołnierza upodabnia ten kontratyp do obrony koniecznej. Przedmiotem zamachu jest w tym przypadku dyscyplina w wojsku. Ostateczna potrzeba stanowi reakcję na naruszenie dobra, jakim jest dyscyplina wojskowa, co odróżnia ją do stanu wyższej konieczności i obrony koniecznej, które służą ochronie dóbr przed naruszeniem w postaci zamachu lub niebezpieczeństwa. Nieposłuszeństwo może polegać na niewykonaniu rozkazu, odmowie jego wykonania lub wykonaniu niezgodnie z jego treścią. Opór może polegać na działaniu (np. napad na przełożonego) lub zaniechaniu. Żaden przepis prawa nie upoważnia żołnierza do wydania rozkazu bezprawnego, a zwłaszcza będącego przestępstwem. Działanie w ramach ostatecznej potrzeby ma uzasadnienie, gdy okoliczności wymagają natychmia-

[15] A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, s. 265–266.

stowego przeciwdziałania (np. stan klęski żywiołowej, zagrożenie dla życia i zdrowia wielu osób). Warunkami tego kontratypu są: konieczność, subsydiarność i proporcjonalność. Konieczność polega na tym, że zastosowane środki powinny być niezbędne w celu wymuszenia posłuchu. Mogą to być środki przymusu psychicznego (np. groźba, zastraszenie) lub fizycznego (np. naruszenie nietykalności, uszkodzenie ciała, pozbawienie wolności). Warunek subsydiarności polega na tym, że zostały wyczerpane wszystkie inne możliwości. Ze względu na specyfikę służby wojskowej takie dobra żołnierza, jak: wolność, cześć, godność osobista, mienie, w pewnym aspekcie także zdrowie, w konfrontacji z dyscypliną wojskową, mają oczywiście mniejszą wartość i dopuszczalne jest ich poświęcenie. Nigdy jednak konieczność przestrzegania dyscypliny wojskowej nie może prowadzić do pozbawienia życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Przepisu art. 319 k.k. nie stosuje się do innych formacji, w których odpowiednie zastosowanie mają art. 115 § 18, art. 318 i 344 k.k. Nie ma on zastosowania także do cywilnych pracowników wojska.

Przekroczenie granic ostatecznej potrzeby

Przekroczenie granic ostatecznej potrzeby zachodzi wtedy, gdy okoliczności nie wymagały natychmiastowego przeciwdziałania, gdy środki użyte w celu wymuszenia posłuchu nie były niezbędne, a także wtedy, gdy posłuch mógł być wymuszony za pomocą innych środków niż naruszanie dóbr żołnierza. Konsekwencją przekroczenia granic obrony koniecznej jest możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary[16].

1.5. Działanie w granicach uprawnień i obowiązków

Zwykle konkretne uprawnienia i obowiązki, których wypełnienie prowadzi do zniesienia bezprawności czynu, zamieszczone są w konkretnych ustawach. Zgodnie z art. 243 § 1 k.p.k.[17] każdy ma prawo ująć osobę schwytaną na gorącym uczynku przestępstwa lub w pościgu realizowanym bezpośrednio po przestępstwie, jeśli zachodzi obawa ukrycia się tej osoby lub nie można ustalić jej tożsamości. Ujęcie takiej osoby łączy się z pozbawieniem jej wolności, jednak osoba stosująca ten kontratyp nie popełnia przestępstwa, jeżeli niezwłocznie przekaże ujętego organom ścigania. W sytuacjach związanych z działaniem wymiaru sprawiedliwości bardzo często mamy do czynienia z zachowaniami funkcjonariuszy publicznych łączącymi się ze stosowaniem tego kontratypu, np. użyciem środków przymusu bezpośredniego lub broni, aresztowaniem, zatrzymaniem, przeszukaniem. Ze względu na to, że działając w ramach uprawnień i obowiązków, osoba stosująca ten kontratyp może naruszać konstytucyjne prawa i obowiązki człowieka, uprawnienia i obowiązki zawsze wynikają z konkretnych ustaw[18].
Warunkami legalności działań podejmowanych w ramach uprawnień i obowiązków są:
1) kompetencja rzeczowa i miejscowa podmiotu do dokonania określonej czynności;
2) działanie podmiotu w ramach uprawnień lub obowiązków określonych w przepisach obowiązującego prawa;
3) istnienie określonej prawem podstawy prawnej i faktycznej dla dokonania czynności;
4) realizacja czynności w sposób zgodny z warunkami określonymi przez odpowiednie przepisy prawa.

Naruszenie warunków legalności czynności opartych na uprawnieniach i obowiązkach powoduje, że z prawnych przekształcają się w bezprawne. Jeżeli nadużycie uprawnień zostało dokonane przez funkcjonariusza publicznego, możliwa jest jego odpowiedzialność zgodnie z art. 231 k.k.[19]

[16] Tamże, s. 1499–1501.
[17] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2018 r. poz. 1987, z późn. zm.).
[18] J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, LexisNexis, s. 242.
[19] D. Mocarska, *Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego*, Szczytno 2013, s. 37.

1.6. Zgoda pokrzywdzonego

Zgodnie z zasadą prawa rzymskiego, chcącemu nie dzieje się krzywda (*Volenti non fit iniuria*). Jednak nie zawsze można wykorzystać tę zasadę.

1. Zgoda pokrzywdzonego może dotyczyć tylko niektórych dóbr:
   b) zdrowia i integralności cielesnej, z wyłączeniem ciężkiego uszkodzenia ciała,
   c) wolności w zakresie swobody poruszania się, w wymiarze do 7 dni,
   d) wolności od strachu spowodowanego groźbą,
   e) wolności w zakresie wyboru partnera seksualnego, dysponowania swoim ciałem w zakresie poddania się lub wykonywania czynności seksualnej, z wyłączeniem osób poniżej lat 15,
   f) dobrego imienia,
   g) zabiegów leczniczych (zgodnie z art. 32 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty wymagana jest również zgoda pacjenta, który ukończył lat 16),
   h) udziału w eksperymencie, w tym medycznym lub leczniczym (art. 25 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentysty),
   i) prawa do zachowania w tajemnicy treści oddanego głosu w wyborach, treści przekazu informatycznego,
   j) własności i innych form władania rzeczami ruchomymi, programami komputerowymi i prawami majątkowymi,
   k) swobody w wykonywaniu praktyk religijnych i innych.
2. Zgoda pokrzywdzonego co do zasady powinna być wyrażona przed zachowaniem sprawcy. Jednak dopuszczalna jest zgoda wyrażona w trakcie czynu. Czasami mamy do czynienia z tzw. zgodą domniemaną lub wyrażoną po czynie.
3. Pokrzywdzony musi posiadać zdolność do wyrażenia zgody, mieć odpowiedni wiek i być osobą poczytalną.
4. Zgoda pokrzywdzonego jako akt woli musi być świadoma, uzewnętrzniona (np. na piśmie, ustnie, gestem – chyba że przepis wymaga formy pisemnej), rzeczywista, dobrowolna.
5. Osoba powołująca się na ten kontratyp musi mieć świadomość, że jej zachowanie zyskało akceptację pokrzywdzonego[20].

1.7. Ryzyko sportowe

Uprawianie sportu wiąże się z niebezpieczeństwem dla określonych dóbr osób, które go uprawiają. Skutki powstałe w wyniku uprawiania sportu mogą zostać uznane za spowodowane w ramach tzw. ryzyka sportowego, jeżeli zostaną spełnione określone warunki, którymi są:

1) sport musi być uprawiany zgodnie z zasadami danej dyscypliny;
2) określona dyscyplina sportu musi być dopuszczona do uprawiania w Polsce (np. krav maga komercyjna jest dopuszczona, a bojowa nie, również sambo sportowe można uprawiać w ramach sekcji, natomiast bojowe jest zabronione);
3) musi zostać wyrażona zgoda przez uprawiających sport;
4) działanie uczestników musi być podejmowane w celu sportowym (osiągnięcie określonych wyników, pokonanie przeciwników).

Do ryzyka sportowego nie należą powikłania wynikające z zażywania środków dopingujących oraz anabolików. Z ryzykiem sportowym nie mamy też do czynienia, gdy dojdzie do kontuzji podczas zajęć sprawnościowych w wojsku, policji i innych służbach. Wtedy mamy do czynienia z wypadkiem w służbie.

[20] J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, s. 243–248.

1.8. Karcenie małoletnich

Kontratyp ten może wypełniać ustawowe znamiona takich przestępstw, jak: pozbawienie wolności (art. 189 k.k., np. zakazanie dziecku wyjścia z domu po godz. 22.00), bezprawne uzyskanie informacji (art. 267 k.k., np. sprawdzanie poczty dziecka), utrudnianie zapoznania się z informacją (art. 268 k.k., np. usunięcie niewłaściwych lub niebezpiecznych treści z komputera dziecka). Przesłanką legalizacji takich czynności są wychowawcze uprawnienia rodziców lub opiekunów wynikające z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego[21] (art. 95 § 2). Aby karcenie małoletnich było dopuszczalne, musi spełniać określone warunki:

1) musi mieć wychowawczy charakter mający związek z konkretnym zachowaniem dziecka;
2) musi być zastosowane sprawiedliwie;
3) musi być zastosowane wyłącznie przez rodziców lub opiekunów, którzy sprawują całokształt obowiązków wychowawczych.

Zgodnie z art. 961 k.r.o. osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych. Osoba taka nie może powołać się na ten kontratyp w przypadku naruszenia nietykalności cielesnej lub naruszenia czynności narządu ciała małoletniego[22].

1.9. Kontratypy zwyczajowe

1. Śmigus-dyngus – kontratyp ten łączy się z naruszeniem nietykalności poprzez oblanie wodą lub smaganie brzozowymi witkami (w niektórych rejonach kraju). Należy jednak pamiętać, że jest zabronione nadużywanie tego kontratypu, które może prowadzić do stworzenia niebezpieczeństwa, np. oblanie wiadrem wody przedniej szyby samochodu będącego w ruchu, oblanie małego dziecka, osoby chorej itp.
2. *Prima aprilis* to łacińska nazwa oznaczająca pierwszy dzień kwietnia. Jest to dzień wzajemnych żartów, zwodzenia, oszukiwania, wprowadzania w błąd. Dopuszczalne są żarty i dowcipy, które w innej sytuacji byłyby nie tylko źle widziane, ale w niektórych przypadkach mogłyby być przestępstwem lub wykroczeniem. Należy jednak pamiętać, że ten kontratyp nie będzie miał zastosowania w przypadku popełnienia wykroczenia z art. 66 § 1 k.w. (fałszywe powiadomienie instytucji użyteczności publicznej albo organu bezpieczeństwa, porządku publicznego lub zdrowia) oraz przestępstwa z art. 224a k.k. (zawiadomienie o nieistniejącym zagrożeniu dla życia i zdrowia wielu osób lub mienia w znacznych rozmiarach).
3. Sobótka – wieczór i noc przed dniem św. Jana Chrzciciela – 23 czerwca, w rejonach, w których ten zwyczaj jest obchodzony, świętujący, śpiewając, bawiąc się i krzycząc, nie popełniają wykroczenia zakłócania spoczynku nocnego.
4. Zabawy sylwestrowe.
5. Topienie marzanny – uczestnikom tego zwyczaju nie można postawić zarzutu zanieczyszczania wody.
6. Wręczanie napiwków jest zwyczajem polegającym na wręczaniu drobnych kwot pieniędzy osobom wykonującym różne czynności o charakterze usługowym, np. fryzjerom, listonoszom, kelnerom. Wręczenie tej korzyści majątkowej oraz jej przyjęcie nie stanowi przestępstwa. Napiwek, aby mógł być uznany za wypełniający znamiona kontratypu, musi być: usankcjonowany zwyczajem, wręczany osobom pełniącym wyłącznie czynności usługowe, w niewielkim rozmiarze, dawany dopiero po wykonaniu usługi.
7. Inne kontratypy zwyczajowe ogólnokrajowe i lokalne.

[21] Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2019 r. poz. 2086).
[22] D. Mocarska, *Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego*, s. 36.

2. OKOLICZNOŚCI WYŁĄCZAJĄCE I OGRANICZAJĄCE WINĘ

Do okoliczności wyłączających i ograniczających winę należą:
1) niepoczytalność i ograniczona poczytalność;
2) stan wyższej konieczności;
3) nieletniość;
4) błąd;
5) rozkaz;
6) przymus i pozostałe okoliczności.

2.1. Niepoczytalnść i ograniczona poczytalność

Art. 31 k.k.
§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem.
§ 2. Jeżeli w czasie popełnienia przestępstwa zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.
§ 3. Przepisów § 1 i 2 nie stosuje się, gdy sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć.
Ustawodawca dla określenia stanu niepoczytalności posłużył się metodą mieszaną, tj. biologiczno-psychiatryczno-psychologiczną. Określił bowiem zarówno przyczyny niepoczytalności (elementy biologiczno-psychiatryczne), jak i konsekwencje tego stanu w psychice sprawcy (elementy psychologiczne). Jako przyczyny niepoczytalności wskazane zostały: choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe i inne zakłócenie czynności psychicznych. Konsekwencją tych stanów jest niemożność rozpoznania w czasie czynu jego znaczenia lub pokierowania swoim czynem. Pojęcie choroby psychicznej obejmuje psychozy o podłożu organicznym oraz psychozy czynnościowe (schizofrenia, która może występować w różnych postaciach, np. katatonii, parafrenii, paranoi, psychozy maniakalno-depresyjnej). Upośledzenie umysłowe obejmuje zwłaszcza różne postacie niedorozwoju umysłowego (oligofrenie), które zostały odziedziczone lub nabyte we wczesnym dzieciństwie. W zależności od poziomu inteligencji wyróżnia się cztery stopnie niedorozwoju umysłowego: upośledzenie w stopniu lekkim, umiarkowanym, znacznym i głębokim[23].

[23] A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, s. 288 i 289.

Innymi zaburzeniami czynności psychicznych są: stan hipnozy i posthipnotyczny, stan upojenia sennego (tzw. przysenny lub posenny), wysoka gorączka. Ze względu na rzadkość występowania tych zaburzeń należy przypuszczać, iż każdy przypadek musiałby być dokładnie zbadany i musiałby być stwierdzony rzeczywisty wpływ na niemożność pokierowania własnym czynem. W innych krajach do zaburzeń mogących mieć wpływ na karalność zaliczane są między innymi także wpływ huraganu czy zaburzeń menstruacyjnych występujących u ok. 5% populacji. Niepoczytalność występuje wyłącznie wówczas, gdy skutkiem zaburzeń jest niemożność rozpoznania w czasie czynu jego znaczenia lub pokierowania swoim zachowaniem.
Badanie dotyczące świadomości sprawcy co do znaczenia czynu odnosi się do konkretnego czynu zabronionego. Niemożność pokierowania swoim postępowaniem dotyczy elementu woli, która przy niepoczytalności może być lub jest zakłócona zaburzeniami funkcji psychicznych, tak że sprawca nie jest wolny w wyborze podejmowania decyzji co do czynu lub jego wybór jest konsekwencją patologicznego widzenia zdarzeń. Niepoczytalność musi istnieć w czasie, w którym sprawca dokonał czynu zabronionego. Psychopatia, charakteropatia, socjopatia nie należą do chorób psychicznych, ale dotyczą anomalii osobowości, sfery emocjonalnej, woli i popędów. W zasadzie zaburzenia te nie są przyczyną niepoczytalności, chociaż w wyjątkowych wypadkach mogą być brane pod uwagę przy określaniu poczytalności lub ograniczonej poczytalności. W postępowaniu karnym, gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do poczytalności sprawcy, bada się, czy sprawca jest niepoczytalny. Badania takie powinny być przeprowadzone zgodnie z art. 202 § 1 k.p.k. przez co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów powołanych przez sąd, a w postępowaniu przygotowawczym powołanych przez prokuratora. Zgodnie z art. 203 k.p.k. może być to połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym. Stwierdzona niepoczytalność jest podstawą do umorzenia lub niewszczynania postępowania karnego.
Art. 31 § 2 k.k. przewiduje sytuację, w której sprawca ani nie jest niepoczytalny, ani nie jest w pełni poczytalny, gdyż jego poczytalność jest ograniczona. W literaturze przyjmuje się, że źródłem ograniczenia poczytalności może być każdego rodzaju zaburzenie psychiczne. Ograniczona poczytalność nie stanowi okoliczności wyłączającej winę. Sprawca, który działa w takim stanie, ma zdolność zawinienia, więc popełnia przestępstwo. Jednak ograniczona poczytalność obniża stopień winy. Sąd, przyjmując ograniczoną poczytalność sprawcy przestępstwa w czasie jego popełnienia, bierze pod uwagę opinię biegłych psychiatrów. Wymierzając karę sprawcy o ograniczonej poczytalności, biorąc pod uwagę, że kara powinna być proporcjonalna do stopnia winy, uwzględniając okoliczności czynu, warunki osobiste sprawcy oraz stopień ograniczonej poczytalności, sąd może nadzwyczajnie złagodzić karę, a nawet odstąpić od jej wymierzenia[24]. Stan nietrzeźwości lub odurzenia środkami psychoaktywnymi może znacznie wpłynąć na poczytalność osoby. Jednak zgodnie z art. 31 § 3 k.k. przepisów o niepoczytalności i ograniczonej poczytalności nie stosuje się do sprawcy, który sam wprawił się w ten stan, jeśli go przewidywał lub mógł przewidzieć. Dlatego, gdy mamy do czynienia z wprowadzeniem w ten stan przymusem lub podstępem, przepisy o niepoczytalności lub ograniczonej poczytalności mają zastosowanie. Również w przypadku upojenia patologicznego (tzw. pomroczności), którego nie można mylić z upojeniem fizjologicznym, sprawca może powołać się na art. 31 § 1 lub 2 k.k., oczywiście po odpowiedniej opinii biegłych psychiatrów.

Orzecznictwo

II KK 28/19 – postanowienie SN – Izba Karna z dnia 26.02.2019 r.

Wprawienie się w stan nietrzeźwości a odpowiedzialność za czyn zawiniony

Dla zastosowania art. 31 § 3 k.k. bez znaczenia pozostaje, czy oskarżony mógł kontrolować potrzebę spożycia alkoholu. Konstrukcja określona w art. 31 § 3 k.k. wprowadza zobiektywizowaną postać odpowiedzialności karnej, zakorzenionej jednak w świadomości sprawcy o skutkach nadużycia alkoholu dla jego poczytalności. Nie ma tu powodu do badania kwestii zawinienia na tzw. przedpolu czynu zabronionego, chyba że doszło do upojenia patologicznego.

[24] Tamże, s. 291–296.

V KK 537/18 – postanowienie SN – Izba Karna z dnia 9.01.2019 r.
Odwołanie się do ograniczenia lub wyłączenia poczytalności skazanego
Naruszeniem prawa materialnego jest wadliwe zastosowanie lub błędne niezastosowanie normy materialnoprawnej do niekwestionowanego stanu faktycznego. Podobnie, jako całkowicie nieskuteczne, trzeba ocenić odwoływanie się do instytucji przewidzianej w art. 31 k.k. w sytuacji, gdy w toku procesu nie wykazano wystąpienia okoliczności, które wyłączają lub ograniczają poczytalność skazanego.

V KK 558/18 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 20.12.2018 r.
Przesłanki uwzględnienia wniosku o skazanie na posiedzeniu w sytuacji ustalenia wystąpienia u oskarżonego ograniczonej zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem
Jeśli po złożeniu wniosku o skazanie na posiedzeniu wyjdzie na jaw, że oskarżony miał *tempore criminis* ograniczoną zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania postępowaniem w rozumieniu art. 31 § 2 k.k., uwzględnienie wniosku przez sąd wymaga dokonania w nim przez strony korekty uwzględniającej tę ujawnioną okoliczność, a to z kolei wymaga zmiany porozumienia między prokuratorem a oskarżonym leżącego u podstaw wniosku. Uwzględnienie wniosku bez poczynienia w nim stosownej korekty niewątpliwie stanowi naruszenie tego warunku określonego w art. 335 § 2 k.p.k., z którego wynika, że skazanie na posiedzeniu może nastąpić tylko w przypadku oczywistego i niebudzącego co do poprawności ustalenia stanu faktycznego.

2.2. Stan wyższej konieczności

Stan wyższej konieczności został omówiony przy okolicznościach wyłączających bezprawność. Okoliczność ta wyłącza także winę. Również w tym przypadku mają zastosowanie zasady subsydiarności i proporcjonalności, a także zasada wyłączenia (sytuacja, gdy osoba nie może powołać się na ten stan, gdy ma obowiązek chronić określone dobro nawet z narażeniem własnego zdrowia lub życia, np. policjant, strażak, ratownik, lekarz). Nie można postawić zarzutu osobie, która jest w niebezpieczeństwie np. utraty życia i, chcąc ratować własne, poświęca życie innej osoby (wszelkiego rodzaju katastrofy). Innym przypadkiem zastosowania tej okoliczności będzie np. selekcja rannych podczas katastrof lub działań wojennych. Musimy jednak pamiętać o zasadzie subsydiarności, czyli tylko wtedy, gdy nie możemy uratować wszystkich, ratujemy tych, którzy mają największą szansę na przeżycie. Także strażakowi nie można postawić zarzutu, że uratował tę, a nie inną osobę, jeżeli nie miał możliwości uratować wszystkich. Mamy tu do czynienia z kolizją obowiązków. Winę wyłącza okoliczność zawarta w art. 26 § 2, w którym jest mowa o poświęceniu dobra, które nie jest rażąco wyższe od ratowanego, w przeciwieństwie od § 1, w którym jest mowa o tym, że dobro ratowane musi być wyższe od poświęconego. Zasada proporcjonalności w kolizji dóbr ma zastosowanie, gdy obowiązek wykonany obejmuje dobro wyższej wartości, takiej samej wartości, jak również wartości niższej.

2.3. Nieletniość

Art. 10 k.k.
§ 1. Na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat.
§ 2. Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280, może odpowiadać na zasadach określonych

w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.
§ 3. W przypadku określonym w § 2 orzeczona kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo; sąd może zastosować także nadzwyczajne złagodzenie kary.
§ 4. W stosunku do sprawcy, który popełnił występek po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

Kodeks karny wskazuje wiek 17 lat jako dolną granicę, od której rozpoczyna się odpowiedzialność karna. Przewiduje także od niej wyjątki. Jeden z nich pozwala na obniżenie granicy wieku odpowiedzialności karnej o 2 lata, drugi zaś, nie rezygnując z zasady odpowiedzialności karnej od 17. roku życia, pozwala, pod określonymi warunkami, stosować do osoby, która w chwili czynu zabronionego nie ukończyła jeszcze 18. roku życia, środki stosowane wobec nieletnich na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich[25]. Art. 10 § 2 k.k. pozwala stosować odpowiedzialność karną na zasadach ogólnych w stosunku do sprawcy, który w chwili czynu ukończył lat 15 i popełnił wymienione w tym artykule przestępstwa. Jest to katalog zamknięty i są to:

1) **art. 134** – zamach na Prezydenta RP;
2) **art. 148 § 1, 2 i 3** – zabójstwo w typie podstawowym i kwalifikowanym;
3) **art. 156 § 1 lub 3** – ciężki uszczerbek na zdrowiu oraz ciężki uszczerbek ze skutkiem śmiertelnym;
4) **art. 163 § 1 lub 3** – sprowadzenie zagrożenia dla życia lub zdrowia wielu osób lub mienia w znacznych rozmiarach, które ma postać:
   a) pożaru,
   b) zawalenia się budowli, zalewu albo obsunięcia się ziemi, skał lub śniegu,
   c) eksplozji materiałów wybuchowych lub łatwopalnych albo innego gwałtownego wyzwolenia energii, rozprzestrzeniania się substancji trujących, duszących lub parzących,
   d) gwałtownego wyzwolenia energii jądrowej lub wyzwolenia promieniowania jonizującego, także wtedy, gdy skutkiem tych zachowań jest śmierć człowieka;
5) **art. 166** – piractwo wodne lub powietrzne;
6) **art. 173 § 1 lub 3** – sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym zagrażającej życiu, zdrowiu lub mieniu w wielkich rozmiarach, również wtedy, gdy skutkiem tego czynu jest śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób;
7) **art. 197 § 3 lub 4** – zgwałcenie w typie kwalifikowanym (zbiorowe, osoby w wieku poniżej lat 15 lub zgwałcenie kazirodcze) oraz zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem;
8) **art. 223 § 2** – czynna napaść na funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną, jeżeli w wyniku tego czynu doszło do ciężkiego uszczerbku na zdrowiu tych osób;
9) **art. 252 § 1 lub 2** – wzięcie zakładników, również wtedy, gdy czyn ten był popełniony ze szczególnym udręczeniem dla zakładnika.
10) **art. 280** – rozbój w typie podstawowym i kwalifikowanym[26].

Popełnienie tych czynów nie jest warunkiem wystarczającym do odpowiedzialności nieletniego na podstawie Kodeksu karnego. Każdorazowo, stosując ten artykuł, sąd bierze pod uwagę opinie biegłych oraz okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy pod względem fizycznym, psychicznym i społecznym, jego warunki osobiste, takie jak wiek, sytuacja rodzinna, stan zdrowia, wykształcenie, stopień demoralizacji, oraz poprzednie, bezskuteczne stosowanie środków wychowawczych lub

[25] Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r. poz. 969).
[26] A. Grześkowiak, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, s. 135–137.

środka poprawczego. Kara orzeczona wobec nieletniego nie może przekraczać 2/3 górnej granicy zagrożenia przewidzianego w ustawie. Sąd może również zastosować wobec nieletniego nadzwyczajne złagodzenie kary. Do nieletniego ma zastosowanie również art. 54 k.k., zgodnie z którym sąd, wymierzając karę nieletniemu, kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować. Nieletni, żeby odpowiadać karnie, musi osiągnąć taki poziom rozwoju (dojrzałości), który pozwoli na przypisanie mu winy oraz na zrozumienie przez niego znaczenia jego czynu i pokierowanie nim, a także daje świadomość co do bezprawności czynu. Badanie poziomu rozwoju nieletniego powinno być całkowite i obejmować jego rozwój osobowy – biopsychospołeczny, w tym także moralny. Zgodnie z art. 10 § 4 k.k. w stosunku do sprawcy, który popełnił występek po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają[27]. Natomiast w innych przypadkach, gdy sprawca w chwili czynu ukończył lat 13, a nie ukończył 17. roku życia, może odpowiadać tylko na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Jeżeli zaś małoletni nie ukończył lat 13 – nie odpowiada.

2.4. Błąd

Art. 28 k.k.

§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto pozostaje w usprawiedliwionym błędzie co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego.

§ 2. Odpowiada na podstawie przepisu przewidującego łagodniejszą odpowiedzialność sprawca, który dopuszcza się czynu w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że zachodzi okoliczność stanowiąca znamię czynu zabronionego, od której taka łagodniejsza odpowiedzialność zależy.

W art. 28 § 1 k.k. ustawodawca uregulował kwestię błędu co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego nazywanego także błędem co do faktu. Błąd to rozbieżność między rzeczywistością a wyobrażeniem o niej. Błąd co do ustawowych znamion czynu zabronionego wyłącza możliwość umyślnego popełnienia czynu. Jednak gdy sprawca działa w błędzie nieusprawiedliwionym, można mu przypisać nieumyślne popełnienie przestępstwa (np. nieumyślne spowodowanie śmierci na polowaniu), jeżeli kodeks taką odpowiedzialność przewiduje. Tylko błąd istotny wyłącza odpowiedzialność karną. Błąd nieistotny może ewentualnie zmienić kwalifikację czynu (np. art. 134 k.k. – zabicie prezydenta, a art. 148 k.k. – zabicie innego człowieka). Sprawca działający w błędzie co do okoliczności stanowiącej ustawowe znamię czynu zabronionego, od której zależy łagodniejsza odpowiedzialność poniesie ją na podstawie przepisu określającego typ uprzywilejowany, ale pod warunkiem, że błąd co do tej okoliczności był usprawiedliwiony. Jeżeli jego błędne przekonanie o istnieniu takiej okoliczności było nieusprawiedliwione, sprawca poniesie odpowiedzialność za przestępstwo w typie podstawowym.

Art. 29 k.k.

Nie popełnia przestępstwa, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że zachodzi okoliczność wyłączająca bezprawność albo winę; jeżeli błąd sprawcy jest nieusprawiedliwiony, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

Dopuszczenie się czynu zabronionego w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że zachodzi okoliczność wyłączająca bezprawność lub winę powoduje wyłączenie przestępności czynu (np. sprawca stosuje obronę konieczną w sytuacji, gdy zamach nie był rzeczywisty, tylko dla żartu, a działający w błędzie o tym nie wiedział).

[27] Tamże, s. 140.

Art. 30 k.k.

Nie popełnia przestępstwa, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionej nieświadomości jego bezprawności; jeżeli błąd sprawcy jest nieusprawiedliwiony, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

W art. 30 k.k. ustawodawca określił błąd co do praw, czyli sytuację, gdy sprawca popełnia czyn w przekonaniu, że nie jest on zabroniony. Błąd co do prawa może polegać na nieznajomości przepisów lub błędnym ich rozumieniu. Odpowiedzialność za popełnienie czynu uchyla tylko usprawiedliwiona nieświadomość bezprawności czynu, jeżeli błąd sprawcy był nieusprawiedliwiony, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary. Ma tu zastosowanie ograniczenie zasady, że nieznajomość prawa szkodzi. O tym, czy nieświadomość była usprawiedliwiona, decydują konkretne okoliczności czynu, w szczególności naruszenie przepisu należącego do wyspecjalizowanej gałęzi prawa, niski poziom wiedzy prawniczej sprawcy, czy to, że jest cudzoziemcem, zwłaszcza z kraju, w którym panuje inny porządek prawny. Nieświadomość bezprawności czynu tylko wyjątkowo może być uznana za usprawiedliwioną, gdyż od każdego dorosłego człowieka należy oczekiwać znajomości podstawowych przepisów prawa obowiązujących w kraju[28], chyba, że nie miał możliwości zapoznania się z takimi przepisami (np. w trakcie zmiany przepisów przebywał w zamknięciu, a nie było to legalne pozbawienie wolności, bądź przebywał w śpiączce – przykład akademicki).

Orzecznictwo

IV KK 247/18 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 29.11.2018 r.

Ocena zaistnienia usprawiedliwionego błędu co do znamion czynu zabronionego

Rozważając zaistnienie pojęcia usprawiedliwionego błędu co do znamion czynu zabronionego (art. 28 § 1 k.k.), przy normatywnym ujęciu winy, uzasadnione było przyjęcie dwupłaszczyznowej analizy zachowania sprawcy pozostającego w błędzie. Wartościowanie opiera się na: stwierdzeniu powinności posiadania informacji o stanie faktycznym koniecznych dla uniknięcia błędu oraz stwierdzeniu możliwości rozpoznania popełnionego błędu. Punktem odniesienia dla dokonywanego wartościowania jest obiektywny wzorzec osobowy, tzw. wzorcowy obywatel wyposażony w cechy indywidualizujące pewną grupę, wyrażający zespół oczekiwań i cech działania podmiotu sumiennie wykonującego swoje obowiązki i posiadającego do tego odpowiednie kwalifikacje oraz kondycję. Ten zobiektywizowany standard poddany jest konkretyzacji na drugim etapie wartościowania, gdzie badana jest możliwość uniknięcia błędu przez konkretnego sprawcę w danych okolicznościach. W tym wypadku pod uwagę brana jest relacja, w jakiej pozostaje on do modelu osobowego, na podstawie którego określamy powinności danego zachowania.

V K 208/16 – wyrok SR Giżycko z dnia 17.04.2018 r.

Wyłączenie odpowiedzialności za posiadanie broni bez zezwolenia

Przestępstwo z art. 263 § 2 k.k. można popełnić tylko umyślnie, z zamiarem co najmniej ewentualnym. Natomiast oskarżony był przekonany, że nabył broń i amunicję, do posiadania których nie jest wymagane zezwolenie. Jego przekonanie było usprawiedliwione okolicznościami ich nabycia.

II KK 392/17 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 20.03.2018 r.

Stosowanie konstrukcji błędu w postępowaniu lustracyjnym

Usprawiedliwiony błąd wyłącza winę sprawcy zachowania, z którym ustawodawca wiąże określone skutki o charakterze represyjnym. Ponieważ odpowiedzialność represyjna o charakterze obiektywnym, to jest oparta wyłącznie na fakcie, że dany podmiot złożył bądź nie złożył oświadczenia o określonej treści, wykracza poza standardy prawa represyjnego w demokratycznym państwie prawa, przyjąć należy, że

[28] D. Mocarska, *Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego*, s. 40.

art. 30 k.k. znajduje *per analogiam* zastosowanie także w postępowaniu lustracyjnym. Skutkiem procesowym ustalenia, że osoba działająca w usprawiedliwionym błędzie złożyła subiektywnie prawdziwe, ale obiektywnie nieprawdziwe oświadczenie lustracyjne, powinna być odmowa wszczęcia albo umorzenie już wszczętego postępowania lustracyjnego na podstawie art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. w zw. z art. 19 ustawy z dnia 11 kwietnia 1997 r. o ujawnieniu pracy lub służby w organach bezpieczeństwa państwa lub współpracy z nimi w latach 1944–1990 osób pełniących funkcje publiczne (t.j. Dz. U. z 2007 r. Nr 63, poz. 424 ze zm.).

2. 5. Rozkaz

Art. 318 k.k.

Nie popełnia przestępstwa żołnierz, który dopuszcza sie czynu zabronionego będącego wykonaniem rozkazu, chyba że wykonując rozkaz umyślnie popełnia przestępstwo.

Związek rozkazu z prawem karnym występuje wtedy, gdy treścią rozkazu jest polecenie zachowania się w sposób naruszający normę prawa karnego. Rozkaz polecający popełnienie przestępstwa to rozkaz bezprawny. Żołnierz nie może odmówić wykonania rozkazu, który nie jest przestępstwem. Nie dotyczy to wykroczeń lub deliktów cywilnych. Żołnierz, który odmawia wykonania rozkazu, popełnia przestępstwo z art. 343 k.k. Należy jednak pamiętać, że przestępstwo umyślne, zwłaszcza przeciwko życiu i zdrowiu, zawsze będzie przestępstwem (zbrodnią lub występkiem) i żołnierz ma obowiązek odmówić wykonania takiego rozkazu. Nie popełnia wtedy przestępstwa z art. 343 k.k. Osoba, która wydała taki rozkaz, odpowiada za sprawstwo poleceniowe takiego przestępstwa. Jeżeli rozkazu takiego nie wykonano, polecający odpowiada za usiłowanie. Jedynie stan wyższej konieczności może wyłączyć odpowiedzialność za umyślne wykonanie rozkazu będącego przestępstwem.

Do przepisów dotyczących rozkazu mają zastosowanie również przepisy o poleceniu służbowym wynikającym z ustawy o Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu oraz innych.

Przedwojenne kodeksy krajów europejskich, również Kodeks karny z 1933 r., a także Kodeks Karny Wojska Polskiego z 1944 r., przewidywały całkowitą niekaralność żołnierza, który wykonał rozkaz, nawet jeżeli rozkaz był zbrodnią. Na te kodeksy powoływali się zbrodniarze sądzeni przed trybunałem w Norymberdze czy w Tokio. Jednak ze względu na ogrom zbrodni oraz naruszenia prawa międzynarodowego trybunały nie uwzględniły tych aktów prawnych. W Polsce z brakiem odpowiedzialności za wykonanie rozkazu będącego przestępstwem umyślnym, z tzw. zasadą ślepych bagnetów, zerwał dopiero Kodeks karny z 1969 r.[29]

Orzecznictwo

III KK 182/16 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 18.10.2016 r.

Wydanie rozkazu przestępczego; realizacja zasady stosowania ustawy względniejszej

1. Wydanie rozkazu przestępczego wykracza poza zakres działalności służbowej przełożonego. Stąd też taki rozkaz jako pozbawiony cech „rozkazu w sprawach służbowych" nie był tym, do którego odwoływał się ów przepis art. 21 § 1 k.k.w.p., toteż wykonanie takiego rozkazu stanowiące czyn będący przedmiotem procesu – w myśl tego przepisu – nie uwalniało od kary.

2. Zasadą w sytuacji, gdy w czasie orzekania obowiązuje ustawa inna niż w czasie popełnienia przestępstwa, jest stosowanie ustawy nowej, chyba że ustawa obowiązująca poprzednio jest względniejsza dla sprawcy.

3. Przepis art. 318 k.k. jest bez wątpienia względniejszy dla sprawcy aniżeli art. 21 § 1 k.k.w.p., tak jak i wynikłe z zastosowania tegoż art. 318 k.k. rozstrzygnięcie w postaci uniewinnienia.

[29] J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, s. 240.

V KK 164/11 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 4.11.2011 r.

Kontratyp wykonania rozkazu

Za „wykonanie rozkazu" w rozumieniu art. 318 k.k. należy uznać tylko takie działanie lub zaniechanie, które zostało przez rozkazodawcę wprost nakazane albo bez którego wykonanie rozkazu byłoby niemożliwe. Tylko w takich sytuacjach podwładny może uwolnić się od odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo, nie odpowiada on też za skutki, które były koniecznym następstwem wykonania rozkazu. Norma art. 318 k.k. nie obejmuje natomiast przypadków, gdy podwładny popełnia przestępstwo wskutek wykonywania rozkazu niezgodnie z jego treścią lub też wbrew przepisom regulującym czynności, które prowadzą bezpośrednio do wykonania rozkazu, a więc nienależycie czy niewłaściwie, gdyż wówczas czyn podwładnego nie może być uznany za będący „wykonaniem rozkazu".

WA 13/04 – wyrok SN – Izba Wojskowa z dnia 11.10.2004 r.

Wykładnia pojęcia „rozkazu polecającego popełnienie przestępstwa"

Przepis art. 344 § 1 k.k. nakazuje żołnierzowi odmówić wykonania polecenia, które ma formę „rozkazu polecającego przestępstwo". Rozkaz polecający popełnienie przestępstwa to rozkaz bezprawny, którego przedmiotem jest działanie lub zaniechanie odpowiadające opisowi zawartemu w znamionach przedmiotowych jakiegokolwiek typu czynu zabronionego, pomijając znamiona określające konsekwencje zachowania sprawcy, tj. skutek czy następstwo.

2.6. Przymus i pozostałe okoliczności

Zastosowanie przymusu nieprzezwyciężalnego (wg Jarosława Warylewskiego) wyklucza możliwość przypisania sprawcy winy. Takim przymusem jest np. przymus fizyczny (sprawcy uśpili, związali dróżnika i nie mógł on opuścić szlabanu albo sprawca pchnął osobę na szybę wystawową lub samochód, w wyniku czego doszło do zniszczenia mienia). Przymusem nieprzezwyciężalnym może być niekiedy przymus psychiczny bezwzględnie determinujący zachowanie sprawcy. Są bowiem granice ludzkiej wytrzymałości, a co za tym idzie – wymagalności. Należy jednak przypuszczać, iż przymus psychiczny powinien być rozpatrywany raczej jako stan wyższej konieczności.

Do okoliczności mających wpływ na stopień zawinienia sprawcy można też zaliczyć złożenie fałszywych zeznań z obawy przed odpowiedzialnością karną. Nie odpowiada za składanie fałszywych zeznań osoba, która nie była uprzedzona o takiej karalności (art. 233 k.k.), nie podlega karze, kto zataja dowody niewinności z obawy przed odpowiedzialnością grożącą jemu lub jego najbliższym (art. 236 § 2), nie podlega karze, kto ukrywa osobę najbliższą; sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia, jeżeli sprawca udzielił pomocy osobie najbliższej albo działał z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższym (art. 239 § 2 i 3)[30]. Należy pamiętać, że zgodnie z zasadą obiektywizmu organy ścigania mają obowiązek zbierać dowody nie tylko na niekorzyść sprawcy, ale także na jego korzyść, w tym takie, które mogą wpłynąć na jego niekaralność, karalność ograniczoną lub łagodniejszą sankcję. W niektórych przypadkach przy stosowaniu opisanych okoliczności konieczne będzie zasięgnięcie opinii biegłych.

[30] Tamże, s. 306 i 307.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

Grześkowiak A., Wiak K., *Kodeks karny. Komentarz*, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018.
Marek A., *Prawo karne*, wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007.
Mocarska D., *Wybrane zagadnienia prawa karnego materialnego*, Szczytno 2013.
Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, wydanie II, wydawnictwo LexisNexis.

Akty prawne

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2019 r. poz. 2086).
Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2019 r. poz. 821, z późn. zm.).
Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r. poz. 969).
Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz. U. z 2019 r. poz. 537, z późn. zm.)
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2019 r. poz. 1950, z późn. zm.).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2018 r. poz. 1987, z późn. zm.).

WYKAZ TYTUŁÓW WYDAWANYCH W SERII „MATERIAŁY DYDAKTYCZNE”

2009 r.

1. **M. Pilaciński**, *Materiały szkoleniowe dotyczące podstaw wiedzy z zakresu technologii oświetleniowej*
2. **ZTO CSP**, *Skrypt dla słuchaczy kursu specjalistycznego dla policjantów służby kryminalnej w komórkach techniki operacyjnej z zakresu prowadzenia obserwacji pieszej* (poufne)
3. **M. Pokrzywa**, *Wybrane aspekty prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o uprowadzenie małoletniego określonych w art. 211 k.k.*
4. **T. Maczuga**, *Taktyka i techniki interwencji. Zestaw zadań dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*
5. **A. Grygutis, P. Sobiech, A. Wilisowski**, *Prowadzenie działań pościgowych przez Policję* (SP w Katowicach)
6. **P. Sielecki, P. Sobiech, D. Pluta**, *Broń palna* (SP w Katowicach)
7. **S. Liszkiewicz**, *Przeszukanie i czynności zbliżone do przeszukania*

2010 r.

8. **P. Górnik, J. Kaleta**, *Postępowanie mandatowe za wykroczenia skarbowe* (SP w Katowicach)
9. **J. Sterczewski, K. Fojcik**, *Strzelba gładkolufowa SDASS Imperator kal. 12/76* – wyd. II (SP w Katowicach)
10. **S. Korecki,** *Postępowanie w sprawach nieletnich – cz. II* (SP w Katowicach)
11. **R. Maj, J. Zając**, *Zasady wypełniania meldunku informacyjnego*
12. **M. Bondel**, *Ogumienie. Podstawowe zagadnienia*
13. **H. Purzyńska,** *Sprawdzanie osób, pojazdów, dokumentów, rzeczy w KSIP. Ćwiczenia dla słuchaczy*
14. **A. Lazur (red.)**, *Kazusy z prawa karnego materialnego. Suplement – rozwiązania kazusów*
15. **W. Radecki, M. Śrubka**, *Przyjęcie informacji o przestępstwie i przesłuchanie świadka*
16. **D. Boruszewski, R. Kobryś**, *Kontrola transportu drogowego. Pojazdy nienormatywne – szczegółowe regulacje prawne* (stan prawny na 31.01.2010 r.)
17. **J. Misiak**, *Wykonywanie poleceń uprawnionych organów oraz udzielanie pomocy i asysty*
18. **W. Łabuz,** *Przeszukanie osoby, pomieszczeń i rzeczy*
19. **R. Maj, J. Zając (red.)**, *Poszukiwanie osób i rzeczy oraz ujawnienia sprawców przestępstw w ramach wybranych czynności operacyjno-rozpoznawczych i administracyjno-porządkowych*
20. **D. Baj, T. Fęcki, T. Grochowski, W. Halicki**, *Część szczególna prawa karnego materialnego i prawa wykroczeń*
21. **R. Kobryś, A. Sałkowska**, *Zatrzymanie pojazdu do kontroli. Zakres podstawowy*
22. **P. Górnik**, *Podstawy prawne funkcjonowania oraz zadania straży gminnych* (SP w Katowicach)
23. **W. Jasińska, V. Grudzień**, *Postępowanie nakazowe a wniosek oskarżyciela o skazanie bez przeprowadzania rozprawy* (SP w Katowicach)
24. **A. Lazur**, *Przepisy karne wybranych ustaw szczególnych*
25. **J. Wróbel, A. Chechelski**, *Współdziałanie Policji z wybranymi podmiotami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo i porządek publiczny* (SP w Katowicach)
26. **T. Stechnij, P. Wąsiel**, *Szkolenie strzeleckie – zbiór podstawowych materiałów pomocniczych dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego* (SP w Katowicach)
27. **M. Szlauer**, *Zjawisko przemocy domowej wobec kobiet* (SP w Katowicach)
28. **A. Kłosek, J. Wróbel**, *Obowiązki policjanta pełniącego służbę w PDOZ* (SP w Katowicach)
29. **A. Kłosek, W. Kreihs**, *Udzielanie informacji środkom masowego przekazu* (SP w Katowicach)

30. **T. Sibiela**, *Sprawdzenie i weryfikacja numeru identyfikacyjnego pojazdu podczas kontroli drogowej* (SP w Katowicach)

31. **A. Cichy, T. Mreńca**, *Prawne aspekty bezpieczeństwa w sieci internetowej (wybrane zagadnienia).* (SP w Katowicach)

32. **K. Bodzioch, D. Poważa**, *Postawy, stereotypy, wiedza i doświadczenie policjantów dzielnicowych na temat ofiar przemocy domowej na podstawie badań własnych* (SP w Katowicach)

33. **T. Maczuga, M. Milewski, W. Brzozowski**, *Wybrane elementy taktyki zatrzymania osób w pomieszczeniach*

34. **E. Ciborowska, T. Fęcki, E. Jakimiuk, D. Korolczuk**, *Część ogólna prawa karnego materialnego i prawa wykroczeń oraz elementy wstępu do prawoznawstwa*

35. **A. Dubińska-Donder, R. Idzikowski, M. Lis -Walewska**, *Wykonywanie czynności w sprawach o wykroczenia*

2011 r.

36. **R. Maj, J. Zając**, *Przestępstwa komputerowe*

37. **L. Dyduch**, *Policja a straż gminna (miejska) – realizacja uprawnień oraz stosowanie przez strażników gminnych (miejskich) środków przymusu bezpośredniego i broni palnej bojowej*

38. **R. Kobryś, R. Kuchar**, *Zasady ogólne stosowania urządzeń organizacji i bezpieczeństwa ruchu drogowego. Wyciąg z przepisów*

39. **M. Bogusz, I. Bogusz**, *Oględziny miejsca zdarzenia złożone pod względem organizacyjnym*

40. **A. Dyrda**, *Kontrola operacyjna. Wyciąg z aktów prawnych*

41. **T. Maczuga**, *Taktyka i techniki interwencji – zbiór materiałów szkoleniowych policji francuskiej*

42. **B. Kiliszek, W. Woźny**, *Rola i zadania dowódcy nieetatowej grupy rozpoznania minersko-pirotechnicznego na miejscu zdarzenia* (poufne)

43. **D. Szymanik**, *Badania techniczne pojazdów*

44. **L. Dyduch**, *Przygotowanie i dyslokacja służby patrolowej*

45. **R. Doliński, A. Gierak, J. Orłowski**, *Fotoradary*

46. **L. Dyduch**, *Wybrane przepisy prawne regulujące pracę spottersa*

47. **R. Socha, B. Kaczmarczyk**, *Wyspecjalizowane instytucje realizujące zadania na rzecz bezpieczeństwa. Cz. I – Formacje uzbrojone właściwe w sprawach bezpieczeństwa publicznego*

48. **G. Perz**, *Zasady zachowania się policjantów*

49. **R. Maj, J. Zając**, *Zasady wypełniania meldunku informacyjnego. Wydanie zaktualizowane i uzupełnione*

50. **J. Misiak**, *Przestępstwo a wykroczenie. Analiza porównawcza*

51. **Ł. Długołęcki**, *Nowoczesne systemy nawigacyjne wykorzystywane w służbie patrolowej na wodach*

52. **J. Przasnyski, R. Rozenek**, *Bezpieczeństwo i zagrożenia podczas pokonywania zakrętów na drodze*

53. **K. Bakalarczyk-Burakowska, P. Haraś, R. Lewandowski**, *Ustalanie sprawców przestępstw popełnianych za pośrednictwem Internetu*

54. **M. Wziątek, A. Przybylik**, *Tresura psów służbowych. Ćwiczenia obrończe*

55. **W. Różycki**, *Podstawowe zabiegi resuscytacji wobec tonących*

56. **K. Bakalarczyk-Burakowska, P. Haraś, R. Lewandowski**, *Cyberprzemoc*

57. **M. Król,** *Konwoje i doprowadzenia osób*

58. **K. Szczerbaty, K. Mikosza, T. Midro**, *Chemiczne środki obezwładniające stosowane przez polską Policję. Część I*

59. **G. Wiorowski, K. Lubryczyński**, *Tresura psów służbowych. Tropienie śladów ludzkich*

60. **L. Dyduch**, *Taktyka interwencji wobec wybranych kategorii osób*

2012 r.

61. **A. Walasek**, *Tresura psów służbowych. Posłuszeństwo ogólne*

62. **K. Bakalarczyk-Burakowska, P. Haraś, R. Lewandowski**, *Praktyczne wykorzystanie Systemu Poszukiwawczego Policji*

63. **Ł. Szwejkowski**, *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*

64. **Z. Mikulski**, *Motocyklowa asysta honorowa*

65. **A. Cholewski**, *Sposoby sprawdzania obiektów pod względem bezpieczeństwa minersko-pirotechnicznego*

66. **G. Leśniak, J. Kuźmiński, A. Wiśniewski**, *Kształtowanie ogólnej sprawności fizycznej w kontekście działań interwencyjnych funkcjonariuszy Policji*

67. **I. Kordas**, *Praktyczne aspekty pracy operacyjnej Policji. Tabele pomocnicze i założenia do ćwiczeń*

68. **A. Przekaziński, R. Szczech**, *Czas pracy kierowców*

69. **K. Bakalarczyk-Burakowska, P. Haraś, R. Lewandowski**, *Kazusy dotyczące zagadnień informatycznych*

70. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych z zakresu prewencji na szkoleniu zawodowym podstawowym*

71. **D. Golicki, H. Kowalik**, *Budowa i działanie broni palnej krótkiej. Pytania i odpowiedzi*

72. **M. Prokopczyk, R. Ośka, M. Hańczuk**, *Tresura psów służbowych. Wyszukiwanie zapachów materiałów wybuchowych*

73. **M. Zbrzeżny, P. Mroczkowski, M. Bocian**, *Bezpieczeństwo podczas hamowania awaryjnego*

74. **M. Zbrzeżny, P. Mroczkowski, M. Bocian**, *Pozycja kierującego za kierownicą*

75. **D. Baj, D. Bober**, *Kary i środki karne na gruncie Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń*

76. **D. Cyma-Końska**, *Interwencja policyjna wobec przemocy w rodzinie*

77. **K. Szczerbaty, K. Mikosza, T. Midro**, *Chemiczne środki obezwładniające stosowane przez polską Policję. Część II*

78. **D. Chodziński**, *Pranie pieniędzy jako jedna z form działania zorganizowanych grup przestępczych*

79. **A. Rybicka-Nowek**, *Wybrane zagadnienia z zakresu praw człowieka. Poradnik dla nauczyciela policyjnego*

80. **J. Konieczny, B. Hajdacki**, *Pistolety maszynowe wykorzystywane w Policji*

81. **A. Walasek**, *Tresura psów służbowych. Psy do wyszukiwania zapachów narkotyków*

82. **S. Ronowicz, I. Bogusz, D. Śledziewski, W. Weremko**, *Podstawowe wiadomości z fotografii kryminalistycznej*

2013 r.

83. **M. Pilaciński, R. Szczech, D. Szymanik**, *Układy kierownicze pojazdów*

84. **I. Bogusz, M. Bogusz**, *Technika kryminalistyczna – ślady biologiczne*

85. **D. Bober, D. Baj**, *Odpowiedzialność dyscyplinarna policjanta*

86. **R. Kobryś**, *Potrącenie pieszego – wybrane zagadnienia z zakresu rekonstrukcji wypadku drogowego*

87. **Ł. Szwejkowski**, *Korupcja – wybrane zagadnienia*

88. **G. Jankowski**, *Etyka zawodowa policjanta w aspekcie wybranych przymiotów osobowych*

89. **M. Zbrzeżny, P. Mroczkowski, D. Kulikowski**, *Kierowanie ruchem drogowym*

90. **K. Mikosza**, *Rola i zadania Policji w zwalczaniu terroryzmu*

91. **R. Socha, M. Karpeta**, *Dziecko jako ofiara przemocy*

92. **D. Cyma-Końska**, *Zatrzymanie osoby jako środek przymusu*

93. **R. Maj**, *Poszukiwanie osób zaginionych oraz postępowanie w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości*

94. **M. Śrubka**, *Karnoprocesowe aspekty zabezpieczania mienia*

95. **M. Lis-Walewska, A. Mańko-Czajka**, *Środki oddziaływania wychowawczego stosowane wobec sprawcy wykroczenia*

96. **B. Krzemień**, *Resuscytacja krążeniowo-oddechowa (Basic Life Support – BLS)*

97. **A. Pawłowski, J. Pośpiech**, *Podstawy interwencji policyjnych ze szczególnym uwzględnieniem zasad podejmowania czynności wobec osób z zaburzeniami psychicznymi oraz nosicieli wirusa HIV*

98. **K. Zalewski**, *Zdarzenia zakłócające prawidłowy przebieg służby w PDOZ*

99. **G. Perz**, *Wybrane zagadnienia historii Policji*

100. **D. Szymanik**, *Oświetlenie nowoczesnych samochodów a bezpieczeństwo jazdy w warunkach nocnych*

101. **G. Winnicki**, *Zacięcia broni palnej krótkiej*

102. **K. Zaranek**, *Oględziny pojazdu jednośladowego na przykładzie motocykla Honda CBX 750*

103. **D. Śledziewski**, *Dowód osobisty – zabezpieczenia stwierdzające autentyczność dokumentu*

104. **I. Bogusz**, *Dokumentacja fotograficzna z oględzin miejsca zdarzenia z uwzględnieniem makrofotografii i fotografii w świetle UV*

105. **W. Nienałtowski, R. Nienałtowski**, *Administracyjno-prawne aspekty wydawania pozwolenia na broń palną*

106. **S. Hołoweńko, Z. Jagielski, R. Szczech**, *Technika kierowania samochodem*

107. **D. Baj, D. Bober, J. Golat**, *Wybrane przestępstwa przeciwko mieniu – w świetle aktualnego orzecznictwa*

108. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych z zakresu prewencji szkolenia podstawowego zawodowego (stan prawny na 3.12.2013 r.)*

109. **M. Śrubka**, *Przesłuchanie świadka w procesie karnym*

2014 r.

110. **M. Walczuk, M. Bogusz, I. Bogusz**, *Ślady biologiczne – analiza mechanizmu powstawania plam krwi i możliwości jej wykorzystania w procesie wykrywczym*

111. **M. Łojek, J. Setniewska**, *Wybrane akty wykonawcze z zakresu kontroli ruchu drogowego*

112. **P. Kreczmański, P. Pińczuk**, *Tresura psów służbowych. Szkolenie psów tropiących*

113. **M. Śrubka, B. Waszkiewicz**, *Postępowanie sprawdzające i postępowanie w niezbędnym zakresie (art. 307 i 308 kpk)*

114. **D. Boruszewski, M. Jackowski, S. Hołoweńko**, *Wymagane dokumenty podczas wykonywania przewozu drogowego*

115. **A. Rybicka, K. Winnicka**, *Legitymowanie osób transeksualnych*

116. **L. Dyduch, K. Świerczewski, W. Biedrzycki**, *Użycie lub wykorzystanie środków przymusu bezpośredniego przez policjantów*

117. **A. Idzikowski**, *Szkolenie strzeleckie. Bezpieczeństwo – charakterystyka zagadnienia*

118. **A. Mańko-Czajka**, *Postępowanie przyspieszone w sprawach o wykroczenia*

119. **D. Cyma-Końska**, *Zatrzymanie osoby jako środek przymusu (wydanie II)*

120. **K. Bakalarczyk-Burakowska, R. Lewandowski, T. Siemianowski**, *Krajowy System Informacyjny Policji w teorii i praktyce. Ćwiczenia*

121. **S. Klimaszewski**, *Wybrane elementy postępowania w sprawach nieletnich – część I*

122. **M. Śrubka, B. Waszkiewicz**, *Świadek wykroczenia*

123. **S. Ronowicz**, *Fotografia kryminalistyczna. Przewodnik do prac praktycznych*

124. **W. Biedrzycki, K. Świerczewski**, *Charakterystyka funkcjonowania dzielnicowego w Policji*

125. **R. Nienałtowski**, *Wybrane przestępstwa i wykroczenia dotyczące broni palnej i amunicji*

126. **W. Weremko**, *Dokumentacja uzupełniająca z oględzin miejsca zdarzenia. Szkice i plany*

127. **D. Baj, D. Bober, J. Golat**, *Wybrane przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu – w świetle aktualnego orzecznictwa*

2015 r.

128. **M. Śrubka, D. Korolczuk, A. Przybylik**, *Policjant jako oskarżyciel publiczny w sprawach o wykroczenia*

129. **P. Chelber, P. Winnicki**, *Podstawy łączności w Policji*

130. **K. Bakalarczyk-Burakowska, R. Lewandowski, T. Siemianowski**, *Przygotowanie policjanta do wykorzystania przez Policję dorobku prawnego Schengen*

131. **M. Śmiałek**, *Subkultury młodzieżowe w Polsce – wybrane zagadnienia*

132. **J. Misiak, J. Golat**, *Karne i administracyjne aspekty wprowadzenia do obrotu paliwa niespełniającego norm jakościowych. Wpływ wadliwego jakościowo paliwa na środowisko naturalne*

133. **R. Lewandowski, T. Siemianowski**, *Zastrzeganie dokumentów tożsamości – System Dokumenty Zastrzeżone*

134. **M. Komosiński, A. Pawłowski, C. Suszyński**, *Zasady przyjmowania, przekazywania i zwalniania osób umieszczonych w pomieszczeniach dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia*

135. **R. Rozenek**, *Wideorejestratory PolCam i Videorapid 2. Obsługa urządzeń*

136. **L. Dyduch**, *Bezpieczeństwo w czasie realizacji czynności i działań policyjnych*

137. **I. Bogusz, M. Bogusz**, *Ślady kryminalistyczne – dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*

138. **A. Czekaj, R. Grabski**, *Obserwacja jako metoda pracy operacyjnej* (poufne)

139. **R. Grabski, A. Czekaj**, *Błędy występujące w obserwacji* (poufne)

140. **G. Sadowski, Z. Herbuś**, *Sposoby radzenia sobie ze stresem podczas prowadzenia obserwacji* (poufne)

141. **D. Baj, D. Bober, J. Golat**, *Wybrane przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego w świetle aktualnego orzecznictwa*

142. **R. Rozenek, J. Przasnyski, M. Gemza**, *Kwalifikacja zdarzeń drogowych oraz polecenia i sygnały wydawane przez policjanta na miejscu zdarzenia drogowego*

143. **M. Śrubka**, *Formy popełnienia przestępstwa*

144. **R. Idzikowski**, *Analiza wykroczenia z art. 86 i 87 kw*

145. **J. Golat**, *Wybrane przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości i wiarygodności dokumentów – z przykładami aktualnego orzecznictwa*

146. **M. Jackowski**, *Procedury postępowania policjanta przy wypadku z udziałem pojazdu przewożącego żywe zwierzęta*

147. **D. Cyma-Końska, R. Wójcik**, *Kontrola osobista a przeszukanie*

148. **L. Dyduch**, *Znaczenie odprawy do służby prewencyjnej*

149. **A. Twardo**, *Przyjmowanie i pobyt osób doprowadzonych do izb wytrzeźwień*

2016 r.

150. **R. Kobryś, R. Kuchar, J. Kozłowski**, *Zasady ogólne stosowania urządzeń organizacji i bezpieczeństwa ruchu drogowego. Wyciąg z przepisów, wydanie II poprawione*

151. **Ł. Wilczak, W. Kucyk**, *Ogniowy sposób inicjowania wybuchu*

152. **A. Krajewska, D. Baj, R. Wróblewski**, *Immunitet dyplomatyczny – historia, zakres, obowiązywanie na gruncie prawa karnego i prawa wykroczeń*

153a. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych w zakresie służby prewencyjnej Policji. Część I*

153b. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych w zakresie służby prewencyjnej Policji. Część II*

154. **A. Twardo**, *Policyjne izby dziecka – zarys problematyki*

155. **K. Świerczewski,** *Wybrane zagadnienia dotyczące zatrzymania osób przez Policję*

2017 r.

156. **K. Bakalarczyk-Burakowska**, *Ochrona praw autorskich materiałów publikowanych w Internecie*

157a. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych w zakresie służby prewencyjnej Policji. Część I.* Wydanie II uzupełnione

157b. **G. Perz, L. Dyduch**, *Wybrane akty prawne do realizacji zajęć dydaktycznych w zakresie służby prewencyjnej Policji. Część II.* Wydanie II uzupełnione

158. **E. Jakimiuk**, *Wybrane akty prawne z zakresu wstępu do prawoznawstwa oraz prawa karnego materialnego i prawa wykroczeń*

159. **E. Jakimiuk**, *Wybrane akty prawne z zakresu przepisów karnych ustaw szczególnych*

160. **L. Dyduch**, *Korzystanie przez policjantów z pomocy określonych prawnie podmiotów podczas wykonywania obowiązków służbowych*

161. **R. Idzikowski**, *Instytucja świadka w procesie karnym*

162. **E. Jakimiuk**, *Wybrane akty prawne z zakresu prawa karnego procesowego*

163. **E. Jakimiuk**, *Wybrane akty prawne z zakresu wykonywania poleceń uprawnionych organów oraz udzielania pomocy i asysty*

164. **E. Jakimiuk**, *Wybrane akty prawne z zakresu procesowego prawa wykroczeń*

165. **W. Weremko**, *Dowód osobisty „wzór 2015" – zabezpieczenia* (opublikowane tylko w wersji elektronicznej)

166. **M. Lis-Walewska, J. Golat**, *Wybrane wykroczenia i przestępstwa popełniane na wodach i terenach przywodnych*

167. **T. Midro**, *Bezpieczeństwo imprez masowych*

2018 r.

168. **M. Śmiałek**, *Mediacja w sprawach nieletnich (wybrane zagadnienia)*

169. **M. Wawryn**, *Doprowadzenie osoby do wytrzeźwienia – uprawnienia i obowiązki policjanta*

170. **J. Misiak, K. Smolarek**, *Wybrane aspekty instytucji świadka incognito*

171. **K. Rejmer**, *Uprowadzenie dla okupu – rys ogólny i aspekty prawne*

172. **D. Golicki**, *Budowa i działanie broni palnej długiej. Pytania i odpowiedzi*

173. **Z. Mikulski**, *Rodzaje i sposoby oznaczeń umożliwiających identyfikację pojazdu*

174. **E. Jakimiuk**, *Część szczególna materialnego prawa wykroczeń – przewodnik i ćwiczenia*

175. **L. Dyduch**, *Wybrane aspekty taktyki interwencji policyjnych – cz. I. Bezpieczeństwo*

176. **R. Nienałtowski**, *Organizacja i zasady funkcjonowania Przyjaznego Pokoju Przesłuchań Dzieci*

177. **E. Jakimiuk**, *Elementy wstępu do prawoznawstwa oraz część prawa karnego materialnego i prawa wykroczeń – przewodnik i ćwiczenia*

178. **D. Chęsy, L. Dyduch**, *Żebractwo jako zjawisko patologii społecznej*

179. **M. Wysocka**, *Ustawowe znamiona wybranych wykroczeń przeciwko mieniu – tablice poglądowe z komentarzem*

2019 r.

180. **K. Świerczewski**, *Wybrane zagadnienia dotyczące doprowadzeń osób przez Policję – przepisy prawne*

181. **J. Kuźmiński**, *Współdziałanie patrolu dwuosobowego podczas zatrzymania niebezpiecznej osoby poruszającej się pojazdem. Wybrane przepisy prawne*

182. **K. Puławska, M. Komosiński**, *Zasadność legitymowania osób*

183. **M. Lis-Walewska**, *Pouczenie oraz mandat karny jako środki prawne reakcji na wykroczenia*

184. **C. Suszyński**, *Taktyka realizacji pościgów policyjnych*

185. **L. Dyduch**, *Wybrane aspekty taktyki interwencji policyjnych*

186. **J. Golat, D. Baj**, *Wybrane przestępstwa przeciwko życiu. Znamiona oraz aktualne orzecznictwo*

187. **J. Misiak, K. Smolarek**, *Osoba najbliższa w procesie karnym. Wybrane aspekty*

188. **M. Bojanowski, M. Śrubka**, *Zabezpieczenie majątkowe i tymczasowe zajęcie mienia ruchomego w postępowaniu przygotowawczym*

189. **K. Winnicka,** *Postępowanie z osobami znajdującymi się pod wpływem alkoholu*